Αριστοτέλης, Ρητορική Α΄, 1374 b – 1375 a 21
Περί αδικημάτων και ποινών

Είπαμε πιο πάνω ότι υπάρχουν δύο ειδών δίκαιες και άδικες πράξεις: αυτές για τις οποίες μιλούν γραπτοί νόμοι και αυτές που καθορίζονται από άγραφους νόμους· έχουμε ήδη πραγματευθεί αυτές για τις οποίες κάνουν λόγο οι γραπτοί νόμοι· μένουν λοιπόν για πραγμάτευση τα δύο είδη αυτών που καθορίζονται από άγραφους νόμους. Πρόκειται αφενός γι᾽ αυτές που δείχνουν την αρετή και την κακία στον υψηλότερό τους βαθμό και συνεπάγονται ψόγους και επαίνους, περιφρόνηση και τιμές, καθώς και δωρεές (όπως είναι π.χ. το να είναι κανείς ευγνώμονας στον ευεργέτη του, να του ανταποδίδει τις ευεργεσίες του, να βοηθάει τους φίλους του, και όσα άλλα τέτοια), και αφετέρου γι᾽ αυτές που αποτελούν έλλειψη του μερικού και γραπτού νόμου. Γιατί την επιείκεια οι άνθρωποι τη θεωρούν δικαιοσύνη, πρόκειται όμως για δικαιοσύνη πέρα από τις προβλέψεις του γραπτού νόμου. Τα κενά αυτά άλλοτε οφείλονται στη θέληση των νομοθετών και άλλοτε υπάρχουν παρά τη θέλησή τους: παρά τη θέλησή τους, στις περιπτώσεις που κάτι έχει ξεφύγει την προσοχή τους· με τη θέλησή τους, όταν δεν είναι σε θέση να καθορίσουν με ακρίβεια τα πράγματα, είναι όμως ανάγκη να διατυπώσουν έναν γενικό κανόνα, που δεν μπορεί, ωστόσο, να βρει εφαρμογή σε όλες, αλλά μονάχα στις πιο πολλές περιπτώσεις· σε όλες επίσης τις περιπτώσεις που δεν είναι εύκολο να γίνει ακριβής προσδιορισμός λόγω του άπειρου πλήθους των ενδεχομένων· τέτοια είναι λ.χ. η περίπτωση του τραυματισμού με σιδερένιο όργανο: τίνος μεγέθους και τίνος είδους; Δεν θα έφτανε μια ολόκληρη ζωή για να απαριθμηθούν όλα τα ενδεχόμενα. Αν λοιπόν πρόκειται για πράξη που δεν μπορεί να προσδιορισθεί με ακρίβεια, πρέπει ωστόσο να υπάρξει πρόβλεψη στη νομοθεσία, η διατύπωση δεν μπορεί παρά να είναι γενική· επομένως αν κανείς, φορώντας δαχτυλίδι, σηκώσει το χέρι του και χτυπήσει κάποιον, θα είναι, σύμφωνα με τον γραπτό νόμο, ένοχος και θα έχει διαπράξει αδικία, [1374b] στην πραγματικότητα όμως δεν έχει διαπράξει καμιά αδικία: αυτή η κρίση είναι η επιείκεια.

Αν η επιείκεια είναι αυτό που είπαμε, είναι φανερό ποιες πράξεις πρέπει να κρίνονται με επιείκεια και ποιες όχι, καθώς και ποιοι άνθρωποι δεν είναι επιεικείς: Οι πράξεις που πρέπει να συγχωρηθούν πρέπει να κρίνονται με επιείκεια. Επιείκεια είναι επίσης να μη θεωρείται σωστό να τιμωρούνται με την ίδια τιμωρία τα σφάλματα και οι άδικες πράξεις, ή και τα λάθη· λάθη είναι οι πέρα από τους λογικούς υπολογισμούς πράξεις που δεν είναι αποτέλεσμα κακίας· σφάλματα είναι οι πράξεις που δεν είναι πέρα από τους λογικούς υπολογισμούς και δεν είναι αποτέλεσμα κακίας· άδικες πράξεις είναι αυτές που και πέρα από τους λογικούς υπολογισμούς δεν είναι και, επιπλέον, είναι αποτέλεσμα κακίας· γιατί όλες οι πράξεις που γίνονται από επιθυμία έχουν ως αρχή τους την κακία. Επιείκεια είναι επίσης να δείχνει κανείς κατανόηση για τις ανθρώπινες αδυναμίες. Επίσης το να δίνει μεγαλύτερη σημασία όχι στον νόμο, αλλά στον νομοθέτη, όχι σε όσα λέει ο νομοθέτης, αλλά σε όσα εννοούσε, όχι στην πράξη, αλλά στην πρόθεση, όχι στο μέρος αλλά στο όλον, όχι στο τί λογής άνθρωπος είναι τώρα ο δράστης, αλλά στο τί λογής άνθρωπος ήταν πάντοτε ή τον περισσότερο καιρό. Επίσης το να θυμάται κανείς πιο πολύ τα καλά παρά τα κακά που έπαθε, και πιο πολύ τα καλά που δέχτηκε παρά τα καλά που έκανε. Επίσης

το να αντιμετωπίζει με υπομονή τις αδικίες που του γίνονται. Ακόμη το να προτιμάει για τη λύση ενός προβλήματος τα λόγια παρά τις πράξεις. Επίσης το να προτιμάει τη διαιτησία παρά το δικαστήριο· γιατί ο διαιτητής έχει το μάτι του στην επιείκεια, ενώ ο δικαστής στον νόμο· αυτός, άλλωστε, είναι ο λόγος που επινοήθηκαν οι διαιτητές, για να έχει ισχύ η επιείκεια.

Σχετικά με την επιείκεια ας θεωρηθεί ικανοποιητικός ο τρόπος με τον οποίο ορίσαμε τα πράγματα.

[14] Ένα αδίκημα είναι πιο βαρύ όσο πιο μεγάλη είναι η αδικία που το προκάλεσε. Αυτός είναι ο λόγος που εντελώς ασήμαντα αδικήματα είναι μερικές φορές πολύ βαριά, όπως εκείνο π.χ. για το οποίο ο Καλλίστρατος κατηγόρησε τον Μελάνωπο, ότι εξαπάτησε τους ναοποιούς και τους πήρε τρία ιερά ημιωβόλια (στην περίπτωση, πάντως, των δίκαιων πράξεων συμβαίνει το αντίθετο). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αυτά εμπεριέχονται δυνάμει σ᾽ εκείνα· αυτός, πράγματι, που έκλεψε τρία ιερά ημιωβόλια θα ήταν ικανός για οποιοδήποτε αδίκημα. Μερικές φορές λοιπόν το μεγαλύτερο αδίκημα μετριέται με αυτόν τον τρόπο, ενώ κάποιες άλλες με τη βλάβη που προκλήθηκε. Μεγαλύτερο είναι επίσης το αδίκημα για το οποίο δεν υπάρχει ισοδύναμη με αυτό τιμωρία, αλλά όλες οι τιμωρίες είναι μικρότερές του. Επίσης αυτό για το οποίο δεν υπάρχει γιατρειά: πρόκειται για αδίκημα που είναι δύσκολο, μπορεί και αδύνατο να αντιμετωπισθεί. Επίσης αυτό για το οποίο ο παθών δεν μπορεί να προσφύγει για την τιμωρία του ενόχου στο δικαστήριο, επειδή είναι αδίκημα που δεν σηκώνει γιατρειά — η δίκη είναι, πράγματι, και κολασμός και γιατρειά. Επίσης αν ο παθών και αδικημένος επέβαλε ο ίδιος στον εαυτό του μια μεγάλη τιμωρία· γιατί είναι δίκαιο, τότε, ο δράστης να τιμωρηθεί με ακόμη μεγαλύτερη τιμωρία· έτσι, επί παραδείγματι, ο Σοφοκλής, μιλώντας υπέρ του Ευκτήμονα, που αυτοκτόνησε [1375a] ύστερα από την προσβολή που του έγινε, είπε ότι δεν θα ορίσει μικρότερη ποινή από αυτήν που όρισε για τον εαυτό του ο παθών. Επίσης το αδίκημα που ο δράστης το έκανε ή μόνος αυτός, ή πρώτος αυτός, ή ως ένας από τους λίγους που το έκαναν. Βαρύ είναι επίσης να κάνει κανείς ξανά και ξανά το ίδιο σφάλμα. Επίσης αυτό για το οποίο αναζητούνται και ανακαλύπτονται νέοι τρόποι πρόληψης και τιμωρίας· στο Άργος, π.χ., τιμωρείται αυτός εξαιτίας του οποίου θεσπίστηκε ένας νόμος, καθώς και αυτοί που εξαιτίας τους χτίστηκε η φυλακή. Όσο πιο κτηνώδες, επίσης, ένα αδίκημα, τόσο βαρύτερο. Το ίδιο και αυτό που προμελετήθηκε επί περισσότερο χρόνο. Επίσης αυτό που στο άκουσμά του οι άνθρωποι αισθάνονται μάλλον φόβο παρά οίκτο. Οι συνήθεις στη ρητορική μέθοδοι είναι οι εξής, να πει π.χ. ο ρήτορας ότι ο δράστης καταπάτησε ή παραβίασε πολλές αρχές της δικαιοσύνης, π.χ. όρκους, χειραψίες, εγγυήσεις, όρους που προβλέπονται σε περιπτώσεις επιγαμιών· γιατί έτσι έχουμε ένα μεγαλύτερο αδίκημα — άθροισμα περισσότερων αδικημάτων. Επίσης το να κάνει κανείς αδίκημα εκεί όπου τιμωρούνται αυτοί που διαπράττουν αδικήματα — αυτό ακριβώς κάνουν οι ψευδομάρτυρες· αλήθεια, πού δεν θα διέπρατταν αδίκημα, αφού μπορούν ακόμη και στο δικαστήριο; Επίσης τα πιο ατιμωτικά αδικήματα. Επίσης αν διέπραξε αδίκημα σε βάρος αυτού που τον ευεργέτησε· γιατί στην περίπτωση αυτή έχουμε περισσότερα αδικήματα: πρώτον κάνει κακό στον ευεργέτη του, δεύτερον δεν του ανταποδίδει το καλό που του χρωστάει. Είναι επίσης μεγαλύτερο αδίκημα αυτό που γίνεται κατά παράβαση των άγραφων κανόνων του δικαίου· γιατί δείχνει ανώτερο άνθρωπο, αν είναι κανείς δίκαιος δίχως να τον υποχρεώνει τίποτε — οι γραπτοί νόμοι έχουν το

στοιχείο του υποχρεωτικού, οι άγραφοι όχι. Από μιαν άλλη άποψη: αν το αδίκημα έγινε παρά τους γραπτούς νόμους· γιατί αυτός που διαπράττει αδικήματα αδιαφορώντας για τις ανησυχητικές συνέπειες και για τις προβλεπόμενες ποινές, θα έκανε βέβαια και τα αδικήματα για τα οποία δεν προβλέπονται ποινές.

Είπαμε λοιπόν όσα είχαμε να πούμε για τα βαρύτερα και για τα λιγότερο βαριά αδικήματα.

Ἐπεὶ δὲ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων ἦν δύο εἴδη (τὰ μὲν γὰρ γεγραμμένα τὰ δ᾽ ἄγραφα), περὶ ὧν μὲν οἱ νόμοι ἀγορεύουσιν εἴρηται, τῶν δ᾽ ἀγράφων δύο ἔστιν εἴδη· ταῦτα δ᾽ ἐστὶν τὰ μὲν καθ᾽ ὑπερβολὴν ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐφ᾽ οἷς ὀνείδη καὶ ἔπαινοι καὶ ἀτιμίαι, καὶ τιμαὶ καὶ δωρεαί (οἷον τὸ χάριν ἔχειν τῷ ποιήσαντι εὖ καὶ ἀντευποιεῖν τὸν εὖ ποιήσαντα, καὶ βοηθητικὸν εἶναι τοῖς φίλοις, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα), τὰ δὲ τοῦ ἰδίου νόμου καὶ γεγραμμένου ἔλλειμμα. τὸ γὰρ ἐπιεικὲς δοκεῖ δίκαιον εἶναι, ἔστιν δὲ ἐπιεικὲς τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον. συμβαίνει δὲ τοῦτο τὰ μὲν ἑκόντων τὰ δὲ ἀκόντων τῶν νομοθετῶν, ἀκόντων μὲν ὅταν λάθη, ἑκόντων δ᾽ ὅταν μὴ δύνωνται διορίσαι, ἀλλ᾽ ἀναγκαῖον μὲν ἢ καθόλου εἰπεῖν, μὴ ἢ δέ, ἀλλ᾽ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, καὶ ὅσα μὴ ῥᾴδιον διορίσαι δι᾽ ἀπειρίαν, οἷον τὸ τρῶσαι σιδήρῳ πηλίκῳ καὶ ποίῳ τινί· ὑπολείποι γὰρ ἂν ὁ αἰὼν διαριθμοῦντα. ἂν οὖν ᾖ ἀόριστον, δέη δὲ νομοθετῆσαι, ἀνάγκη ἁπλῶς εἰπεῖν, ὥστε κἂν δακτύλιον ἔχων ἐπάρηται τὴν χεῖρα ἢ πατάξῃ, κατὰ μὲν τὸν γεγραμμένον νόμον ἔνοχός ἐστι καὶ ἀδικεῖ, [1374b] κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς οὐκ ἀδικεῖ, καὶ τὸ ἐπιεικὲς τοῦτό ἐστιν.

Εἰ δὲ ἐστὶ τὸ εἰρημένον τὸ ἐπιεικές, φανερὸν ποῖά ἐστι τὰ ἐπιεικῆ καὶ οὐκ ἐπιεικῆ, καὶ ποῖοι οὐκ ἐπιεικεῖς ἄνθρωποι· ἐφ᾽ οἷς τε γὰρ δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἐπιεικῆ ταῦτα, καὶ τὸ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀδικήματα μὴ τοῦ ἴσου ἀξιοῦν, μηδὲ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀτυχήματα· ἔστιν ἀτυχήματα μὲν ὅσα παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ μοχθηρίας, ἁμαρτήματα δὲ ὅσα μὴ παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ πονηρίας, ἀδικήματα δὲ ὅσα μήτε παράλογα ἀπὸ πονηρίας τέ ἐστιν· τὰ γὰρ δι᾽ ἐπιθυμίαν ἀπὸ πονηρίας. καὶ τὸ τοῖς ἀνθρωπίνοις συγγινώσκειν ἐπιεικές. καὶ τὸ μὴ πρὸς τὸν νόμον ἀλλὰ πρὸς τὸν νομοθέτην, καὶ μὴ πρὸς τὸν λόγον ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ νομοθέτου σκοπεῖν, καὶ μὴ πρὸς τὴν πρᾶξιν ἀλλὰ πρὸς τὴν προαίρεσιν, καὶ μὴ πρὸς τὸ μέρος ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, μηδὲ ποῖός τις νῦν, ἀλλὰ ποῖός τις ἦν ἀεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. καὶ τὸ μνημονεύειν μᾶλλον ὧν ἔπαθεν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, καὶ ἀγαθῶν ὧν ἔπαθε μᾶλλον ἢ ὧν ἐποίησεν. καὶ τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον. καὶ τὸ μᾶλλον λόγῳ ἐθέλειν κρίνεσθαι ἢ ἔργῳ. καὶ τὸ εἰς δίαιταν μᾶλλον ἢ εἰς δίκην βούλεσθαι ἰέναι· ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ, ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον· καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὑρέθη, ὅπως τὸ ἐπιεικὲς ἰσχύῃ.

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐπιεικῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

[XIV] Ἀδίκημα δὲ μεῖζον, ὅσῳ ἂν ἀπὸ μείζονος ᾖ ἀδικίας· διὸ τὰ ἐλάχιστα μέγιστα, οἷον ὃ Μελανώπου Καλλίστρατος κατηγόρει, ὅτι παρελογίσατο τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ τοὺς ναοποιούς· ἐπὶ δικαιοσύνης δὲ τοὐναντίον. ἔστιν δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐνυπάρχειν τῇ δυνάμει· ὁ γὰρ τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ κλέψας κἂν ὁτιοῦν ἀδικήσειεν. ὁτὲ μὲν δὴ οὕτω τὸ μεῖζον, ὁτὲ δ᾽ ἐκ τοῦ βλάβους κρίνεται. καὶ οὗ μὴ ἔστιν ἴση τιμωρία, ἀλλὰ πᾶσα ἐλάττων. καὶ οὗ μὴ ἔστιν ἴασις· χαλεπὸν γὰρ καὶ ἀδύνατον. καὶ οὗ μὴ ἔστιν δίκην λαβεῖν τὸν παθόντα· ἀνίατον γάρ· ἡ γὰρ δίκη καὶ κόλασις καὶ ἴασις. καὶ εἰ ὁ παθὼν καὶ ἀδικηθεὶς αὐτὸς αὑτὸν μεγάλως ἐκόλασεν· ἔτι γὰρ μείζονι ὁ ποιήσας δίκαιος κολασθῆναι, οἷον Σοφοκλῆς ὑπὲρ Εὐκτήμονος συνηγορῶν, ἐπεὶ

ἀπέσφαξεν [1375a] ἑαυτὸν ὑβρισθείς, οὐ τιμήσειν ἔφη ἐλάττονος ἢ ὁ παθὼν ἑαυτῷ ἐτίμησεν. καὶ ὃ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ᾽ ὀλίγων πεποίηκεν. καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ ἁμαρτάνειν μέγα. καὶ δι᾽ ὃ ἂν ζητηθῇ καὶ εὑρεθῇ τὰ κωλύοντα καὶ ζημιοῦντα, οἷον ἐν Ἄργει ζημιοῦται δι᾽ ὃν ἂν νόμος τεθῇ καὶ δι᾽ οὓς τὸ δεσμωτήριον ᾠκοδομήθη. καὶ τὸ θηριωδέστερον ἀδίκημα μεῖζον. καὶ ὃ ἐκ προνοίας μᾶλλον. καὶ ὃ οἱ ἀκούοντες φοβοῦνται μᾶλλον ἢ ἐλεοῦσιν. καὶ τὰ μὲν ῥητορικά ἐστι τοιαῦτα, ὅτι πολλὰ ἀνήρηκεν ἢ ὑπερβέβηκεν, οἷον ὅρκους, δεξιάς, πίστεις, ἐπιγαμίας· πολλῶν γὰρ ἀδικημάτων ὑπεροχή. καὶ τὸ ἐνταῦθα οὐ κολάζονται οἱ ἀδικοῦντες, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ ψευδομαρτυροῦντες· ποῦ γὰρ οὐκ ἂν ἀδικήσαιεν, εἴ γε καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ; καὶ ἐφ᾽ οἷς αἰσχύνη μάλιστα. καὶ εἰ τοῦτον ὑφ᾽ οὗ εὖ πέπονθεν· πλείω γὰρ ἀδικεῖ, ὅτι τε κακῶς ποιεῖ καὶ ὅτι οὐκ εὖ. καὶ ὃ παρὰ τὰ ἄγραφα δίκαια· ἀμείνονος γὰρ μὴ δι᾽ ἀνάγκην δίκαιον εἶναι· τὰ μὲν οὖν γεγραμμένα ἐξ ἀνάγκης, τὰ δ᾽ ἄγραφα οὔ. ἄλλον δὲ τρόπον, εἰ παρὰ τὰ γεγραμμένα· ὁ γὰρ τὰ φοβερὰ ἀδικῶν καὶ τὰ ἐπιζήμια καὶ τὰ ἀζήμια ἀδικήσειεν ἄν. περὶ μὲν οὖν ἀδικήματος μείζονος καὶ ἐλάττονος εἴρηται.